

บทที่ 1

บทนำ

ความเป็นมาและความสำคัญ

จากแนวความคิดการพัฒนาทางเศรษฐกิจที่ผ่านมา ส่งผลให้ภาคการผลิตเน้นการพึ่งเงิน พึ่งตลาด พึ่งคนอื่น โดยมีความเชื่อว่าเมื่อเศรษฐกิจดีขึ้นหรือมีเงินมาก ๆ จะทำให้คุณภาพชีวิตดีขึ้น จนเกิดวลีที่ว่า “งานคือเงิน เงินคืองาน บันดาลสุข” แปลว่า ถ้ามีเงินมากจะมีความสุขมาก ผลที่ตามมา คือ ในเดือนพฤษภาคม พ.ศ.2540 ประเทศชาติต้องสูญเสียเงินสำรองกว่า 1 ล้านล้านบาท ภาครัฐและเอกชนเป็นหนี้ 4 ล้านล้านบาท สถาบันการเงินระดับชาติถูกปิดกว่า 60 แห่ง ป่าไม้ถูกทำลายกว่า 200 ล้านไร่ (คำคุณ, 2553, น. 9-13) ระบบการผลิตในภาคเกษตร เปลี่ยนจากเพื่อบริโภคสู่การค้า เกษตรกรรมไทยก้าวสู่ยุคเกษตรเคมีที่ต้องใช้ปัจจัยการผลิตมาก ทำให้เกษตรกรต้องแบกรับค่าใช้จ่ายในการลงทุนสูง ขณะที่ไม่มีอำนาจต่อรองในกลไกการตลาด สุดท้ายสิ่งที่เกษตรกรได้รับ คือภาวะหนี้สินเรื้อรัง (ธวัชชัย เฟ็งพินิจ, 2550, น.1-2) ซึ่งเกษตรกรร้อยละ 90 ตกอยู่ในภาวะหนี้สิน ไม่มีที่ดินทำกินเพราะถูกนายทุนยึด สภาพแวดล้อมเสื่อมโทรม จากการตัดไม้ทำลายป่า การใช้สารเคมี มีวิถีชีวิตที่วิ่งตามกระแส การบริโภค และพึ่งคนอื่นมากขึ้น (โครงการพัฒนาชุมชนภาคอีสานเพื่อการเสริมสร้างสุขภาพอย่างยั่งยืน, 2550, น. 58) โดยเฉพาะการใช้ปุ๋ยเคมีที่ทำให้ดินสูญเสียความอุดมสมบูรณ์ ดินแข็งไม่ร่วนซุย ดินเสื่อมโทรมอย่างถาวร โดยเฉพาะดินที่ใช้ในการปลูกพืชเศรษฐกิจ (กองนโยบายเทคโนโลยีเพื่อการเกษตร และเกษตรกรรมยั่งยืน, 2551, น. 109) อีกทั้ง ยังทำให้เกิดการใช้ทรัพยากรอย่างฟุ่มเฟือย ส่งผลกระทบต่อสิ่งแวดล้อม ความยั่งยืนของระบบนิเวศ สังคมพฤติกรรมการผลิตและบริโภคที่ไม่เหมาะสม ทำให้วิถีชีวิตขาดความสมดุล เกิดการสะสมของปัญหาต่อทุนธรรมชาติ ระบบนิเวศ ความหลากหลายทางชีวภาพ และการพัฒนาคุณภาพชีวิตของคนในสังคมไทย ทั้งในรุ่นปัจจุบัน และอนาคต (สำนักงานคณะกรรมการพัฒนาการเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ, 2547, น. 8)

อย่างไรก็ตาม ถึงแม้ว่าเกษตรเคมีจะยังคงเป็นกระแสหลัก แต่แนวโน้มกำลังเสื่อมความนิยมลง โดยเกษตรกรทางเลือกได้รับความนิยมมากขึ้น เนื่องจากเกษตรเคมีก่อให้เกิดผลกระทบหลายประการ เกษตรทางเลือกจึงเป็นการทำเกษตรกรรมที่ไม่ใช่เกษตรเคมีตั้งในปัจจุบัน แต่เป็นการทำการเกษตรที่เน้นการใช้ปุ๋ยหมัก ปุ๋ยคอก และวัสดุคลุมดิน ผสมผสานการปลูกพืชและเลี้ยงสัตว์ ลดการไถพรวน งดเว้นการใช้สารเคมีและสารกำจัดศัตรูพืช โดยมีเป้าหมายในการผลิตอาหารและปัจจัยที่จำเป็นในการดำรงชีวิตมากกว่าเพื่อการค้า เกษตรกรจึงไม่ต้องวิ่งตามกระแสของตลาด อาหารที่ผลิตได้ก็เป็นอาหารที่มีคุณภาพปลอดภัยจากสารพิษตกค้าง มีการใช้ทรัพยากรธรรมชาติให้เกิดประโยชน์สูงสุดโดยไม่เกิดผลเสียต่อสิ่งแวดล้อม

สามารถใช้ชีวิตอยู่ร่วมกับธรรมชาติได้อย่างกลมกลืน (อาณัฐ ตันโช, 2551, น.7) เพราะถูกพัฒนาขึ้นจากระบบเกษตรพื้นบ้าน โดยอาศัยปัจจัยการผลิตในพื้นที่และเงื่อนไขของโลกต่าง ๆ ของธรรมชาติ ซึ่งเกษตรกรพัฒนาขึ้นจากภูมิปัญญาท้องถิ่น ปลูกพืชหลายชนิดเพื่อการยังชีพของตนเองและครอบครัว ขายหรือแลกเปลี่ยนผลผลิตที่เหลือกับผู้อื่น ถือเป็นการผลิตที่ยั่งยืน เพราะให้ผลผลิตสม่ำเสมอ โดยไม่ก่อให้เกิดความเสียหายต่อทรัพยากรการผลิตในระยะยาว สามารถทนทานต่อสภาพแวดล้อมที่เลวร้ายหรือไม่เหมาะสม (ศุภจิต มโนพิโมกษ์ และคณะ, 2543, น. 5-9)

ในช่วงเปลี่ยนผ่านสู่ความล่มสลายนี้ ได้มีเกษตรกรกลุ่มหนึ่งหันกลับมามองที่ทุนชีวิต ทุนทางสิ่งแวดล้อม ทุนทางทรัพยากรธรรมชาติ ทุนทางสังคม ทุนทางวัฒนธรรม และทุนทางศาสนธรรมที่เชื่อมโยงกัน ทำให้ชีวิตดำเนินไปอย่างได้ดุลยภาพ โดยมี “ปราชญ์ชาวบ้าน” เป็นผู้นำ (ประเวศ วะสี, 2545, น. 6) ซึ่งกลุ่มคนเหล่านี้ได้รวมตัวกันตั้งตั้งแต่ปี พ.ศ.2538 ในนาม “เครือข่ายปราชญ์ชาวบ้านและพหุภาคีภาคอีสาน” โดยมีวัตถุประสงค์เพื่อ 1) สร้างองค์ความรู้ และกระบวนการเรียนรู้ในการพึ่งตนเองและพึ่งพากันเอง 2) ส่งเสริมปราชญ์ชาวบ้านสร้างผู้นำรุ่นใหม่และพัฒนาผู้นำเหล่านี้ขึ้นเป็นปราชญ์ชาวบ้านรุ่นต่อไป และ 3) สร้างเครือข่ายการเรียนรู้สู่การพึ่งตนเองและพึ่งพากันเอง 1 ล้านครอบครัวในภาคอีสานภายในปี พ.ศ.2560 ทั้งนี้ เครือข่าย ฯ ได้สร้าง “หลักสูตรวิทยากรกระบวนการเพื่อการเปลี่ยนแปลงสู่การพึ่งตนเองและพึ่งพากันเองภาคประชาชน หรือ วปอ.ภาคประชาชน” เพื่อถ่ายทอดความรู้และประสบการณ์ด้านเกษตรกรรมสู่เกษตรกรและผู้สนใจทั่วไป (สำนักงานกองทุนเพื่อสังคม, 2545, น. 142-143) ปัจจุบันมี 12 เครือข่าย ซึ่งแต่ละเครือข่ายมีศูนย์เรียนรู้ 1 แห่ง ตั้งอยู่ใน 5 จังหวัด คือ ขอนแก่น 3 แห่ง นครราชสีมา 2 แห่ง บุรีรัมย์ 4 แห่ง สุรินทร์ 2 แห่ง และอำนาจเจริญ 1 แห่ง โดยมีปราชญ์ชาวบ้านและเกษตรกรต้นแบบศูนย์เรียนรู้ละ 7-23 คนเป็นวิทยากรกระบวนการในหลักสูตรเรียนรู้ (วัชชัย เฟ็งพินิจ และคณะ, 2554ก, น. 250-251)

จากรายงานผลการวิจัย พบว่า การทำเกษตรเชิงเดี่ยวหลายปีติดต่อกัน ทำให้ดินจัด ผลผลิตลดลง เกษตรกรจึงหันมาใช้ปุ๋ยเคมี เพื่อเร่งเพิ่มผลผลิตโดยไม่มีการเพิ่มสารอินทรีย์ให้กับดิน ทำให้ต้องใช้ปุ๋ยเคมีในปริมาณเพิ่มขึ้นเรื่อย ๆ นอกจากนั้น การปลูกพืชไม่กีชนิดยังทำให้เกิดการระบาดของแมลงและโรคพืชต่าง ๆ ต้องใช้สารเคมีฆ่าหญ้าและฆ่าแมลงเพิ่มขึ้น จนเป็นอันตรายต่อพืช สัตว์ คน และสิ่งแวดล้อม ทำให้รายจ่ายสูง เมื่อขาดการวางแผนและการบริหารจัดการที่ดีเกษตรกรจึงเข้าสู่ระบบสินเชื่อก่อนที่หนี้สินที่ไม่ก่อให้เกิดรายได้กลายเป็นหนี้เรื้อรัง ซึ่งบางรายถึงขั้นล้มละลาย ภายใต้ปัญหาดังกล่าวเครือข่ายปราชญ์ชาวบ้านได้สรุปหลักการสำคัญในการแก้ปัญหาด้วยการหาทางทำเกษตรผสมผสานจากเล็กไปใหญ่ จากง่ายไปยาก โดยไม่ใช้สารเคมี (ผาย สร้อยสระกลาง และคณะ, 2548, น.1-3) ที่เรียกว่า “เกษตรประณีต” (วัชชัย เฟ็งพินิจ และแสงอรุณ สุนทรีย์, 2552, น. 183-184) ซึ่งเป็นรูปแบบการเกษตรที่ส่งเสริมให้เกษตรกรใช้ที่ดินอันจำกัดอย่างคุ้มค่า สามารถพึ่งตนเองได้ด้วยการนำ

องค์ความรู้ต่าง ๆ มาจัดการพืช ดิน น้ำ และสัตว์ เพื่อให้มีกินมีใช้ สามารถลดหนี้สินในครัวเรือนได้อย่างยั่งยืน (ณัฐภูมิ สุดแก้ว, ชูขวัญ ททรัพย์มณี และคมสัน หุตะแพทย์, 2552, น. 8-18) นำมาซึ่งความสำเร็จในปัจจุบัน ส่งผลให้ปราชญ์ชาวบ้านล้วนเป็นคนรวยทั้งสิ้น คือ “รวยความสุขและรวยปัญญา” (จักรมณท์ ผาสุกวณิช, 2547, น. 80-84)

เกษตรประณีต เป็นการทำเกษตรกรรมในพื้นที่ขนาดเล็กตามกำลังศักยภาพของเกษตรกร โดยประยุกต์ใช้เกษตรทฤษฎีใหม่ที่คำนึงถึงการใช้ประโยชน์จากพื้นที่อย่างคุ้มค่า ทั้งใต้ดิน บนดิน และบนอากาศ ทำจากเล็กไปหาใหญ่ ทำจากง่ายไปหายาก ออมทรัพยากร ลดต้นทุนการผลิต ไม่ใช่สารเคมี โดยแบ่งการใช้ประโยชน์จากพื้นที่ออกเป็นแหล่งน้ำ ที่ปลูกพืช เลี้ยงสัตว์และสิ่งปลูกสร้าง กลับสู่วิถีชีวิตแบบพอเพียงเพื่อการพึ่งตนเองและพึ่งพากันเอง เรียบง่ายแต่ยั่งยืน (วัชชัย เฟ็งพินิจ และแสงอรุณ สุนทรีย์, 2552, น. 10) อันเป็นความพยายามของเครือข่าย ฯ ที่มุ่งมั่นทำเกษตรผสมผสานบนพื้นฐานของการพึ่งพาตนเอง ปลูกทุกอย่างที่กินและกินทุกอย่างที่ปลูก เพื่อกลับสู่วิถีชีวิตแบบพอเพียง ทั้งนี้ “การออม” คือ หลักสำคัญแต่มีใช้การออมที่เอาเงินเป็นตัวตั้ง แต่เป็นการออมทรัพยากรธรรมชาติ (ศูนย์ประสานงานเครือข่ายปราชญ์ชาวบ้านจังหวัดขอนแก่น, 2551, น. 5) คือ ออมน้ำ ออมดิน ออมต้นไม้ และออมสัตว์ โดย 1) ออมน้ำ เริ่มต้นจากการจัดหาน้ำ แหล่งน้ำ อาจจะขุดบ่อเก็บไว้ 2) ออมดิน คือ การรักษาความอุดมสมบูรณ์ของดิน ด้วยซากพืช ซากสัตว์ ทำปุ๋ยคอก ปุ๋ยหมัก ปุ๋ยชีวภาพ ไม่ใช่ปุ๋ยเคมี ยาฆ่าหญ้า ยาฆ่าแมลง 3) ออมต้นไม้ คือ การปลูกพืชหลากหลาย แบ่งพื้นที่สำหรับปลูกข้าวหรือไม้ทำนาแต่เน้นการปลูกพืชผลที่เก็บกินและขายได้ และ 4) ออมสัตว์ อาศัยพันธุ์สัตว์พื้นเมืองที่ทนโรคทนแล้ง (มูลนิธิพัฒนาชุมชนอย่างยั่งยืน เพื่อคุณภาพชีวิตดีจังหวัดขอนแก่น, 2551ก, น. 26) ทั้งนี้ การจัดการถือว่าสำคัญมากที่จะทำให้พออยู่พอกินสู่การปลดหนี้ สิ่งสมถะลดกิเลส และสิ่งสมถะมีปัญญาในการแก้ปัญหา (คำคุณ, 2547ก, น. 8) รวมถึง เทคนิคทางชีวภาพต่าง ๆ ที่จะให้ดินดี การขยายพันธุ์พืชพันธุ์สัตว์ และการอนุรักษ์พืชสัตว์ที่แข็งแรง ทนต่อความแห้งแล้ง และทนต่อโรค อยู่ร่วมกันแบบเกื้อกูลตามธรรมชาติ ช่วยให้สิ่งแวดล้อมมีความอุดมสมบูรณ์ (คำคุณ, 2550, น. 10) ซึ่งจะช่วยให้เกษตรกรมีเงินเหลือโดยไม่ต้องหาเงินหลาย มีเวลามารวมกันสร้างภูมิคุ้มกันของชีวิต สามารถพึ่งตนเองและพึ่งพากันได้ เกิดความรักความศรัทธาในอาชีพของตน เกิดความรักความเอื้ออาทรในกลุ่มและเครือข่าย รวมทั้งปลูกฝังให้รู้เขา รู้เรา รู้ทัน รู้กัน รู้แก่ และที่สำคัญ คือ การปลูกจิตสำนึกให้สามารถอยู่ร่วมกันได้ โดยเอาใจ เข้าใจ และไว้ใจกัน (คำคุณ, 2551, น. 12) ถือเป็น การสร้างสิ่งแวดล้อมดี สร้างอิสรภาพ สร้างพลังทางความคิดและทางการปฏิบัติ เกิดความอิสระทั้งด้านเศรษฐกิจ สังคม สิ่งแวดล้อม วิถีชีวิต และสุขภาวะ (ประชาคมสุขภาพอำเภออุบลรัตน์, 2551, น. 9-10)

อีกทั้ง เกษตรประณีต ยังสร้างรายได้ทั้งรายวัน รายเดือน รายปี จนถึงบำนาญชีวิต เพราะมีการผสมผสานการปลูกพืชเลี้ยงสัตว์ (นงลักษณ์ ศรีสวย, 2552, น. 1) ทำให้การใช้

ประโยชน์จากที่ดินเกิดจากความคุ้มค่าสูงสุด ทั้งใต้ดิน บนดิน และบนอากาศ โดยใต้ดินใช้ประโยชน์จากพืชกินหัว บนดินเป็นพืชผักสวนครัว สัตว์เลี้ยง ส่วนบนอากาศเป็นไม้เลื้อย ไม้ผล สร้างความหลากหลายทางชีวภาพ ลดปัจจัยเสี่ยงอันจะเกิดจากสภาวะแวดล้อม ภัยธรรมชาติ โรคพืช และโรคแมลง บนฐานคิด “ปลูกทุกอย่างที่กิน กินทุกอย่างที่ปลูก” เพื่อสนองตอบต่อความต้องการด้านอาหารของตนเองและครอบครัว ซึ่งมีได้หมายความว่าเฉพาะพืชเท่านั้น หากยังรวมถึงสัตว์เลี้ยงที่จำเป็นต่อการดำรงชีพอีกด้วย มุ่งสร้างความหลากหลายทางชีวภาพ “เหลือกินแจก” เพื่อสร้างกัลยาณมิตรและเชื่อมโยงสู่การสร้างเครือข่ายการพึ่งพากันเอง “เหลือแจกขาย” เพื่อสร้างรายได้ เมื่อผลผลิตเหลือจากบริโภคและแจกจ่าย อันเป็นผลพลอยได้จากการทำเกษตรประณีต (วัชชัย เฟิงพิณิจ, 2555, น. 5-6) ด้วยจังหวะก้าว 5 ขั้นตอน คือ 1) พิจารณาตัวเอง อ่านตัวเองให้ออก บอกตัวเองให้ได้ ใช้ตัวเองให้เป็น 2) พิจารณาทรัพยากรดิน น้ำ ต้องพอเพียง สัตว์ก็ต้องสมบูรณ์ ต้นไม้ต้องร่มรื่นและมีแสงที่เหมาะสม จัดระดับให้เกื้อกูลกัน 3) พิจารณาตัดสินใจทำทันทีไม่ต้องรอ 4) พิจารณาจัดบัญชีรายรับ-รายจ่าย และ 5) ต้องทำอย่างต่อเนื่อง ซึ่งเบื้องหลังความสำเร็จอยู่ที่การเปลี่ยนวิถีคิดและวิถีปฏิบัติให้อยู่ในสัมมาทิฐิ (คำคุณ, 2547ข, น. 16-17) ซึ่งสามารถเลี้ยงตนเองและคนในครอบครัวได้ และเกิดการเชื่อมโยงเป็นระบบนิเวศน์ที่เกื้อกูล (ณัฐภูมิ สุดแก้ว, ชูขวัญ ทรัพย์มณี และคมสัน หุตะแพทย์, 2552, น. 13) โดยมีหลักการสำคัญ คือ 1) ปลูกจิตสำนึกเอาความสุขตั้ง ไม่ควรใช้เงินเป็นตัวตั้ง แต่อาศัยเงินเป็นเครื่องมือในการทำงานให้บรรลุความสุข มีความพอใจในตนเอง และสิ่งที่มีอยู่ 2) พึ่งตนเอง รู้จักพอเพียง ลดรายจ่ายและการออมทั้งออมน้ำ ออมดิน ออมสัตว์ ออมต้นไม้ ช่วยให้มีอยู่มีกิน มีงานทำตลอดปี และ 3) พึ่งพากันเอง ส่งเสริมกัลยาณมิตร และ ภูมิปัญญาในการแก้ปัญหา ทำให้เกิดการเรียนรู้ร่วมกันอย่างต่อเนื่องและการมีส่วนร่วมในกิจกรรม (คำคุณ, 2547ค, น. 10)

นอกจากนี้ การทำเกษตรประณีต ยังใช้เวลาน้อย ใช้แรงงานน้อย ใช้เงินทุนไม่มาก แต่สิ่งที่ได้คุ้มค่าเพราะนอกจากได้อาหารแล้วยังได้ปัญญา ช่วยให้เกษตรกรแต่ละคนได้เรียนรู้จากของจริงในการสร้างความสมดุลให้กับธรรมชาติ (มูลนิธิพัฒนาชุมชนอย่างยั่งยืนเพื่อคุณภาพชีวิตดีจังหวัดขอนแก่น, 2550, น. 19-21) สร้างร่างกายและจิตใจที่แข็งแรง มีอยู่มีกิน มีอาหารปลอดภัยมีไว้กินไว้แจกไว้ขาย มีปัจจัย 4 พอเพียง ได้ออกกำลังกาย (ประชาคมสุขภาพอำเภออุบลรัตน์, 2551, น. 9-10) ซึ่งเป็นพื้นฐานที่สำคัญของครอบครัวอบอุ่น ของชุมชนเป็นสุข ประเทศแข็งแรง (มูลนิธิพัฒนาชุมชนอย่างยั่งยืนเพื่อคุณภาพชีวิตดีจังหวัดขอนแก่น, 2551ข, น. 26) อีกทั้ง ยังทำให้เครือข่าย ฯ มีองค์ความรู้ที่ชัดเจนในการดับทุกข์สร้างสุข (ประชาคมสุขภาพอำเภออุบลรัตน์, 2551, น. 11) ซึ่งเครือข่าย ฯ พบว่า เมื่อเปลี่ยนวิถีคิดมาทำเกษตรเพื่อดับทุกข์สร้างสุข เน้นการพึ่งตนเอง การรู้จักตนเอง รู้จักอดออม ปรากฏว่ามีอยู่มีกิน เหลือกินได้แจก เหลือแจกได้ขาย มีเพื่อน มีเงิน และมีความสุข (คำคุณ, 2552, น. 14-15) ถือเป็นอีกหนึ่งความหวังในการขยายเครือข่าย ฯ สู่ 1 ล้านครอบครัวในภาคอีสาน (คำคุณ, 2553, น. 28)

ถือเป็นเครื่องมือที่สำคัญในการเปลี่ยนแปลงเศรษฐกิจ สังคม สิ่งแวดล้อม วิถีชีวิต และสุขภาพของเกษตรกร (ประชาคมสุขภาพอำเภออุบลรัตน์, 2550ข, น. 30) เป็นองค์ความรู้อันโดดเด่นที่เกิดจากการทดลองปฏิบัติและพัฒนาอย่างต่อเนื่องของเครือข่าย ฯ ที่ได้รับการพิสูจน์แล้วว่าทำได้จริง สามารถนำไปใช้เป็นยุทธศาสตร์ในการสร้างความหลากหลายทางชีวภาพได้อย่างยั่งยืน ดังที่พ่อผาย สร้อยสระกลาง ปราชญ์เกษตรของแผ่นดิน (ด้านเศรษฐกิจพอเพียง) มองว่า “เกษตรประณีตถือเป็นยุทธศาสตร์ที่สำคัญในการช่วยให้คนอีสานพึ่งตนเองได้อย่างมีความสุข” (ประชาคมสุขภาพอำเภออุบลรัตน์, 2550ก, น. 18) รวมถึงทัศนะของ นพ.อภิสิทธิ์ ชำรงวรังกูร ผู้อำนวยการโรงพยาบาลอุบลรัตน์ที่มองว่า “หลังจากได้มีโอกาสร่วมเรียนรู้กับปราชญ์ชาวบ้านพบว่า เกษตรประณีตเป็นยุทธศาสตร์และยุทธวิธีพาไปสู่สัมมาอาชีพ นำมาซึ่งสุขภาพที่ดี ใช้ที่ดินน้อย แรงงานน้อย ลงทุนน้อย แต่ได้ความสุขมาก” (ประชาคมสุขภาพอำเภออุบลรัตน์, 2550ก, น. 24) ซึ่งเครือข่าย ฯ ได้สรุปสั้น ๆ ว่า “เกษตรประณีตเป็นทางเลือกที่ใช้และถูกต้องที่สุด เป็นทางรอดของเกษตรกรไทย ถ้าเกษตรกรคนใดทำเกษตรประณีต หายจนแน่นอน” ซึ่งความสำเร็จอยู่ที่คำกล่าวของปราชญ์ชาวบ้านว่า “สิ่งไม่มีอย่างเดียวในตอนนี้เป็นคือ ไม่มีหนี้” (ธวัชชัย เฟ็งพินิจ และแสงอรุณ สุนทรีย์, 2552, น. 184-185)

รายงานการวิจัยยังชี้ชัดอีกว่า แนวคิดการทำเกษตรประณีต เป็นแนวคิดเศรษฐกิจพอเพียงหรือเศรษฐกิจพึ่งตนเองตามแนวทางพระราชดำริของพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว โดยเริ่มจากการรู้จักตัวเอง รู้จักพอ รู้จักอดรู้ไว้เพื่อลดรายจ่าย และรู้จักออม การทำเกษตรประณีตในพื้นที่ 1 ไร่ นั้น จะมีผลผลิตทั้งพืช ผัก ผลไม้ และสัตว์ต่าง ๆ มากถึง 87 ชนิด ต่ำสุด 19 ชนิด มีน้ำหนักสูงสุด 6,863.43 กิโลกรัม ต่ำสุด 293.40 กิโลกรัม สามารถเลี้ยงคนได้ 1-6 คน ใช้เวลาต่ำสุด 16 นาที และสูงสุด 4 ชั่วโมง 58 นาที (ผาย สร้อยสระกลาง และคณะ, 2547, น. 18-24) นอกจากนี้ ยังมีผลการวิจัยระบุเพิ่มเติมอีกว่า การปรับเปลี่ยนแนวความคิด เป็นสิ่งสำคัญที่สุดในการชี้ให้เกษตรกรเห็นถึงความสำคัญของการทำเกษตรประณีตและการสร้างความหลากหลายทางชีวภาพในพื้นที่ทำการเกษตร (ธวัชชัย เฟ็งพินิจ และคณะ, 2557ก, น. 297) ซึ่งเกษตรกรต้นแบบของเครือข่าย ฯ ได้พิสูจน์แล้วว่าเป็นจุดเริ่มต้นของความสำเร็จที่สำคัญ (ธวัชชัย เฟ็งพินิจ และคณะ, 2554ก, น. 91-103) อย่างไรก็ตาม ในการทำเกษตรประณีตนั้น ต้องสร้างชุดความรู้ของการทำเกษตรประณีตให้ชัดเจนในพื้นที่ที่มีสภาพแตกต่างกัน ทั้งสภาพดินและน้ำ ตั้งแต่แห้งแล้งมากจนมีน้ำอุดมสมบูรณ์ องค์ความรู้ในการปรับปรุงบำรุงดิน องค์ความรู้ในการขุดน้ำและจัดการน้ำ องค์ความรู้ในการเลี้ยงสัตว์ชนิดต่าง ๆ องค์ความรู้ในการปลูกต้นไม้ชนิดต่าง ๆ ให้สามารถอยู่ร่วมกันโดยไม่แย่งน้ำ แย่งอาหาร และแย่งแสงแดดกัน รวมทั้ง องค์ความรู้ในการจัดการแปลงเกษตรประณีตในสภาพต่าง ๆ (มูลนิธิพัฒนาชุมชนอย่างยั่งยืนเพื่อคุณภาพชีวิตดีจังหวัดขอนแก่น, 2550, น. 22-23)

จะเห็นว่า แนวคิดเกษตรประณีต ล้วนเชื่อมโยงกับทุนชีวิต ทุนทรัพยากร ทุนทางสังคม วัฒนธรรม การบริหารจัดการพื้นที่ การวางแผนปลูกพืชเลี้ยงสัตว์ ดังนั้น การวิจัยรูปแบบ

การสร้างควมหลากหลายทางชีวภาพในพื้นที่ทำการเกษตรของเกษตรกรตามแนวคิดการทำเกษตรประณีตของเครือข่ายปราชญ์ชาวบ้านภาคตะวันออกเฉียงเหนือ จึงถือเป็นการถอดองค์ความรู้จากแนวคิด วัตรปฏิบัติ และประสบการณ์ในการทำเกษตรกรรมทางเลือกที่เหมาะสมใช้ได้จริงและเกิดผลจริงในทางปฏิบัติอย่างเป็นรูปธรรม จนได้รับการยอมรับจากสังคมวงกว้างในฐานะแนวปฏิบัติที่ดี (Best practice) อันจะนำมาซึ่งการสร้างแบบจำลองที่ดี (Success model) ซึ่งแบบจำลองดังกล่าวจะนำไปสู่การสร้างวิธีคิดเชิงกระบวนทัศน์ใหม่ (Paradigm shift) ในการสร้างความหลากหลายทางชีวภาพในพื้นที่ทำการเกษตรของเกษตรกร ภายใต้ระบบการเกื้อกูลกันของธรรมชาติ เกษตรประณีตเป็นองค์ความรู้ที่เครือข่าย ฯ ได้พิสูจน์เชิงประจักษ์แล้วว่า เป็นแนวปฏิบัติที่เกื้อกูลและรักษาคุณภาพทางนิเวศวิทยาระหว่างมนุษย์กับมนุษย์ มนุษย์กับสิ่งแวดล้อม และสิ่งแวดล้อมกับสิ่งแวดล้อม นำมาซึ่งความหลากหลายทางชีวภาพได้อย่างยั่งยืน

วัตถุประสงค์

1. เพื่อศึกษารูปแบบการทำเกษตรประณีตของเครือข่ายปราชญ์ชาวบ้านภาคตะวันออกเฉียงเหนือ
2. เพื่อศึกษารูปแบบการสร้างควมหลากหลายทางชีวภาพในพื้นที่ทำการเกษตรของเกษตรกรตามแนวคิดการทำเกษตรประณีตของเครือข่ายปราชญ์ชาวบ้านภาคตะวันออกเฉียงเหนือ

ขอบเขตการวิจัย

1. ขอบเขตด้านเนื้อหา เป็นการวิจัยเชิงคุณภาพ (Qualitative research) ทั้งการศึกษาเอกสารและศึกษาภาคสนามด้วยการสังเกต สัมภาษณ์ สันทนากลุ่ม และประชุมเชิงปฏิบัติการ ด้วยกระบวนการวิจัยเชิงปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วม (Participatory Action Research: PAR) เพื่อค้นหาศึกษารูปแบบการทำเกษตรประณีตและรูปแบบการสร้างควมหลากหลายทางชีวภาพในพื้นที่ทำการเกษตรของเกษตรกรตามแนวคิดการทำเกษตรประณีตของเครือข่ายปราชญ์ชาวบ้านภาคตะวันออกเฉียงเหนือ โดยเน้นแนวปฏิบัติของเครือข่าย ฯ ที่เรียกกันว่า “เกษตรประณีต” เพื่อถอดออกมาเป็นองค์ความรู้ที่สามารถนำไปใช้ประโยชน์ในสังคมวงกว้างได้
2. ขอบเขตด้านพื้นที่และประชากรเป้าหมาย เป็นการวิจัยเครือข่ายปราชญ์ชาวบ้านภาคตะวันออกเฉียงเหนือ 12 เครือข่าย ในพื้นที่ 5 จังหวัด ประกอบด้วย ขอนแก่น นครราชสีมา บุรีรัมย์ สุรินทร์ และอำนาจเจริญ ซึ่งสำนักงานกองทุนเพื่อสังคมได้บันทึกชีวประวัติและแนวคิด

ในหนังสือพลังรากหญ้าพลังแผ่นดิน รวมทั้งสื่ออิเล็กทรอนิกส์ (CD-Rom) ในนามเครือข่าย
ปราชญ์ชาวบ้านและพหุภาคีภาคอีสาน ซึ่งแต่ละเครือข่าย ฯ ล้วนมีการดำเนินการกิจกรรม
เกี่ยวกับการทำเกษตรประณีตมาอย่างต่อเนื่องถึงปัจจุบัน และปราชญ์ชาวบ้านในฐานะผู้นำ
เครือข่าย ฯ ต่างได้รับการยอมรับให้เป็นครุภูมิปัญญาไทยด้านเกษตรกรรม
จากกระทรวงศึกษาธิการ ประกอบด้วย

2.1 เครือข่ายพ่อคำเตื่อง ภาษี “ปราชญ์ชาวบ้านนักคิด นักพูด นักปฏิบัติ
แห่งยุคสมัย” อยู่บ้านเลขที่ 40 หมู่ที่ 8 บ้านโนนเขวา ตำบลหัวฝาย อำเภอแคนดง จังหวัด
บุรีรัมย์

2.2 เครือข่ายพ่อจันทร์ที่ ประทุมภา “ปราชญ์ชาวบ้านนักสู้ชีวิต” อยู่บ้านเลขที่
138 บ้านโนนรัง หมู่ที่ 6 ตำบลตลาดไทร อำเภอชุมพวง จังหวัดนครราชสีมา

2.3 เครือข่ายพ่อชาลี มาระแสง “ปราชญ์ชาวบ้านนักปลูกต้นไม้” อยู่บ้านเลขที่
25 หมู่ที่ 10 บ้านกุดชวย ตำบลคำพระ อำเภอหัวตะพาน จังหวัดอำนาจเจริญ

2.4 เครือข่ายพ่อเซียง ไทยดี “ปราชญ์ชาวบ้านนักวิจัยรุ่นลายคราม”
อยู่บ้านเลขที่ 59 บ้านอนันต์ หมู่ที่ 2 ตำบลยาง อำเภอศีขรภูมิ จังหวัดสุรินทร์

2.5 เครือข่ายพ่อทองหล่อ เจนไธสง “ปราชญ์ชาวบ้านผู้พึ่งตนเองด้วยการออม”
บ้านหายโศก ตำบลหายโศก อำเภอพุทไธสง จังหวัดบุรีรัมย์

2.6 เครือข่ายพ่อทัศน์ กระยอม “ปราชญ์ชาวบ้านจังหวัดขอนแก่นผู้สำเร็จได้
เพราะ 5 พระ” เลขที่ 108 หมู่ที่ 6 บ้านโสกน้ำขาว ตำบลก้านเหลือง อำเภอเวียงน้อย จังหวัด
ขอนแก่น

2.7 เครือข่ายพ่อบุญเต็ม ชัยลา “ปราชญ์ชาวบ้านนักจัดการอารมณ์ศิลปิน”
อยู่บ้านเลขที่ 68 หมู่ที่ 4 บ้านดงบัง ตำบลคอนนิม อำเภอเวียงใหญ่ จังหวัดขอนแก่น

2.8 เครือข่ายพ่อประคอง มนต์กระโทก “ปราชญ์ชาวบ้านจังหวัดนครราชสีมา”
อยู่บ้านเลขที่ 29 หมู่ที่ 4 ตำบลพลับพลา อำเภอโชคชัย จังหวัดนครราชสีมา

2.9 เครือข่ายพ่อผอง เกตพิบูลย์ “ปราชญ์ชาวบ้านครูบ้านาญผู้เจริญรอยตาม
พระยุคลบาท” อยู่บ้านเลขที่ 83 หมู่ที่ 7 บ้านโนนพริก ตำบลโคกสง่า อำเภอพล จังหวัด
ขอนแก่น

2.10 เครือข่ายพ่อผาย สร้อยสระกลาง “ปราชญ์ชาวบ้านนักจัดการจังหวัด
บุรีรัมย์” อยู่บ้านเลขที่ 64 หมู่ที่ 4 บ้านสระคูณ ตำบลโคกล่าม อำเภอลำปลายมาศ จังหวัด
บุรีรัมย์

2.11 เครือข่ายพ่อมหาอยู่ สุนทรชัย “ปราชญ์ชาวบ้านอาวุโสของภาคอีสานที่มี
ความสุข” บ้านตะแบก ตำบลสลักได อำเภอเมือง จังหวัดสุรินทร์

2.12 เครือข่ายพ่อสุทธินันท์ ปรัชญพฤทธิ “ปราชญ์ชาวบ้านที่ไม่ยอมหยุด
เรียนรู้” อยู่ที่บ้านเลขที่ 34 บ้านปากช่อง ตำบลสนามชัย อำเภอสตึก จังหวัดบุรีรัมย์

ประชากรเป้าหมาย เป็นการเลือกแบบเจาะจง (Purposive selection) ประกอบด้วย ประชาชนชาวบ้าน เกษตรกรต้นแบบ และผู้มีส่วนเกี่ยวข้อง เช่น สมาชิกเครือข่ายครู เจ้าหน้าที่รัฐ สมาชิกองค์กรปกครองส่วนท้องถิ่น พระ ผู้นำชุมชน ผู้นำกลุ่มในชุมชน เพื่อนบ้าน เป็นต้น

3. ขอบเขตด้านระยะเวลา ใช้ระยะเวลาในการวิจัย 12 เดือน ซึ่งเป็นช่วงการเก็บรวบรวมข้อมูล จัดหมวดหมู่ข้อมูล ตรวจสอบข้อมูล สังเคราะห์ข้อมูล วิเคราะห์ข้อมูล รวมถึงการพิมพ์ จัดรูปเล่ม การแก้ไข และเข้าเล่มฉบับสมบูรณ์

ข้อจำกัด

การวิจัยในครั้งนี้ เป็นการศึกษาในรูปแบบการทำเกษตรประณีตของเครือข่ายประชาชนชาวบ้านภาคตะวันออกเฉียงเหนือ และศึกษารูปแบบการสร้างหลากหลายทางชีวภาพในพื้นที่ทำการเกษตรของเกษตรกรตามแนวคิดการทำเกษตรประณีตของเครือข่ายประชาชนชาวบ้านภาคตะวันออกเฉียงเหนือ โดยการเลือกประชากรเป้าหมายแบบเจาะจง ซึ่งข้อมูลที่ได้มาจากการศึกษาเอกสาร การสังเกต การสัมภาษณ์ การสนทนากลุ่ม และการประชุมเชิงปฏิบัติการ ดังนั้น การนำผลวิจัยไปใช้จึงควรมีการประยุกต์ใช้ให้เหมาะสมกับบริบท (context) ของแต่ละพื้นที่ ทั้งในด้านประชากร เศรษฐกิจ สังคม ภูมิปัญญา วัฒนธรรม และสิ่งแวดล้อม เพื่อให้การนำไปปฏิบัติสัมฤทธิ์ผลและเกิดประโยชน์สูงสุด

คำจำกัดความที่ใช้ในงานวิจัย

เครือข่ายประชาชนชาวบ้านภาคตะวันออกเฉียงเหนือ หมายถึง เครือข่ายประชาชนชาวบ้านและพหุภาคีภาคอีสาน ซึ่งเป็นกลุ่มบุคคลที่รวมตัวกันโดยมีประชาชนชาวบ้านเป็นผู้นำในแต่ละเครือข่าย จำนวน 12 เครือข่าย ในพื้นที่ภาคตะวันออกเฉียงเหนือ 5 จังหวัด ประกอบด้วย ขอนแก่น นครราชสีมา บุรีรัมย์ สุรินทร์ และอำนาจเจริญ โดยสำนักงานกองทุนเพื่อสังคมได้บันทึกไว้ในหนังสือพลังรากหญ้าพลังแผ่นดิน

ประชาชนชาวบ้าน หมายถึง ผู้นำเครือข่ายประชาชนชาวบ้านและพหุภาคีภาคอีสาน จำนวน 12 คน ที่ได้รับการยอมรับว่าเป็นประชาชนชาวบ้านด้านเกษตรกรรมของภาคตะวันออกเฉียงเหนือ ซึ่งสำนักงานกองทุนเพื่อสังคมได้บันทึกชีวประวัติรวบรวมไว้ในหนังสือ “พลังรากหญ้าพลังแผ่นดิน” ประกอบด้วย พ่อคำเตื่อง ภาณี พ่อจันทร์ที่ ประทุมภาพ พ่อชาติ ภาระแสง พ่อเชียง ไทยดี พ่อทองหล่อ เจนไธสง พ่อทัศน์ กระจายอม พ่อบุญเต็ม ชัยลา

พ่อประคอง มนต์กระโทก พ่อผอง เกตพิบูลย์ พ่อผาย สร้อยสะกลาง พ่อมหาอยู่ สุนทรชัย และ พ่อสุทธินันท์ ปรัชญพฤทธิ

การสร้างความปลอดภัยทางชีวภาพ หมายถึง การปลูกพืชหลากหลายชนิดในสวนไร่นา พัฒนาปรับปรุงดิน น้ำ และสิ่งแวดล้อมให้มีความสมบูรณ์ เคารพต่อกฎเกณฑ์ของธรรมชาติ พัฒนาสู่ความสมดุลของการอยู่ร่วมกันระหว่างมนุษย์ พืช สัตว์ และสิ่งแวดล้อมที่พึ่งพาอาศัยอยู่ด้วยกันอย่างกลมกลืนในระบบนิเวศเดียวกัน สะสมจุลินทรีย์ในดิน ไม่ใช่สารเคมีผลิตและใช้ปุ๋ยชีวภาพ เพื่อสร้างอาหารที่ปลอดภัย นำเอาทรัพยากรธรรมชาติมาใช้ให้คุ้มค่าเกิดประโยชน์สูงสุดโดยสามารถเกื้อหนุนหรือทดแทนกันได้ รวมถึงการนำองค์ความรู้มาใช้เพื่อรักษาความสมดุลและฟื้นฟูให้ระบบนิเวศที่สูญเสียไปกลับสู่ความสมดุล โดยไม่กระทบต่อความปลอดภัยที่มีอยู่

พื้นที่ทำการเกษตร หมายถึง พื้นที่สวน พื้นที่ไร่ พื้นที่นา หรือพื้นที่ที่เกษตรกรใช้สำหรับการเพาะปลูกและดำเนินกิจกรรมเกี่ยวกับการเกษตรทั่วไป

เกษตรประณีต หมายถึง การทำเกษตรทางเลือกแบบประณีต ละเอียดลออ เอาใจใส่ด้วยการบริหารจัดการพื้นที่ใดพื้นที่หนึ่งตามกำลังของตนเองให้คุ้มค่าและเกิดประโยชน์สูงสุดโดยวางแผนปลูกพืชที่หลากหลายให้ผลผลิตในระยะเวลาที่แตกต่างต่อเนื่องกัน ทั้งไม้ผล ไม้ยืนต้น พืชผักสวนครัว ไม้เลื้อย และสมุนไพร ไม่ใช่สารเคมีและยาฆ่าแมลง เน้นผลิตเพื่อการบริโภคในครัวเรือน เมื่อเห็นว่าตนเองสามารถทำได้ก็ขยายพื้นที่ออกไปอีก

เกษตรกรต้นแบบ หมายถึง เกษตรกรของแต่ละศูนย์เรียนรู้ของเครือข่ายปราชญ์ชาวบ้านภาคตะวันออกเฉียงเหนือที่เป็นวิทยากรกระบวนการถ่ายทอดความรู้และประสบการณ์ในการทำการเกษตรร่วมกับปราชญ์ชาวบ้านในแต่ละศูนย์เรียนรู้ในหลักสูตรวิทยากรกระบวนการเพื่อการเปลี่ยนแปลงสู่การพึ่งตนเองและพึ่งพากันเองภาคประชาชนที่เครือข่ายเรียกย่อๆ ว่าหลักสูตร วปอ.ภาคประชาชน ซึ่งแต่ละคนจะมีพื้นที่ในการทำการเกษตรเพื่อทดลอง ปฏิบัติ และใช้เป็นแหล่งเรียนรู้สำหรับบุคคลทั่วไป

ศูนย์เรียนรู้ หมายถึง สถานที่จัดอบรม ถ่ายทอดความรู้และประสบการณ์ของเครือข่ายปราชญ์ชาวบ้านภาคตะวันออกเฉียงเหนือในหลักสูตร วปอ.ภาคประชาชน โดยใช้สถานที่ของปราชญ์ชาวบ้านที่เป็นผู้นำของแต่ละเครือข่ายเป็นที่ตั้งจำนวน 12 แห่ง ประกอบด้วย จังหวัดขอนแก่น 3 แห่ง จังหวัดนครราชสีมา 2 แห่ง จังหวัดบุรีรัมย์ 4 แห่ง จังหวัดสุรินทร์ 2 แห่ง และจังหวัดอำนาจเจริญ 1 แห่ง

หลักสูตรวิทยากรกระบวนการเพื่อการเปลี่ยนแปลงสู่การพึ่งตนเองและพึ่งพากันเองภาคประชาชนหรือหลักสูตร วปอ.ภาคประชาชน หมายถึง หลักสูตรการอบรมของเครือข่ายปราชญ์ชาวบ้านภาคตะวันออกเฉียงเหนือ โดยมีระยะเวลาในการอบรม 5 วัน 4 คืน

เพื่อถ่ายทอดความรู้และประสบการณ์ในการทำการเกษตรกรรมแก่เกษตรกรเป้าหมาย โดยมี
ปราชญ์ชาวบ้านและเกษตรกรต้นแบบในแต่ละเครือข่ายเป็นผู้ถ่ายทอดความรู้

ประโยชน์ที่ได้รับ

1. ได้ฐานข้อมูลเครือข่ายปราชญ์ชาวบ้านภาคตะวันออกเฉียงเหนือ ข้อมูลเกษตรกร
ต้นแบบ แนวปฏิบัติ องค์ความรู้เด่น จำนวนสมาชิก ที่สามารถนำไปใช้ประโยชน์ใน
การขับเคลื่อนเครือข่าย ฯ รวมถึงใช้เป็นสื่อเรียนรู้สำหรับเกษตรกรและผู้สนใจทั่วไปในสังคมวง
กว้าง

2. ได้ฐานข้อมูลการทำเกษตรประณีตของเครือข่ายปราชญ์ชาวบ้าน
ภาคตะวันออกเฉียงเหนือ ที่สามารถนำไปประยุกต์ใช้สำหรับเกษตรกรรายอื่น ๆ รวมถึงใช้เป็น
แหล่งเรียนรู้ ศึกษาดูงาน แลกเปลี่ยนประสบการณ์ในการทำการเกษตรกรรมแก่ผู้สนใจทั่วไป

3. ได้รูปแบบการทำเกษตรประณีตของเครือข่ายปราชญ์ชาวบ้านภาค
ตะวันออกเฉียงเหนือ ที่เครือข่าย ฯ สามารถนำไปใช้ในการถ่ายทอดผ่านหลักสูตรเรียนรู้ของแต่ละ
ศูนย์เรียนรู้สู่เกษตรกรเป้าหมาย เพื่อให้เกิดการนำไปปฏิบัติได้อย่างเป็นรูปธรรม

4. ได้รูปแบบการสร้าง ความหลากหลายทางชีวภาพในพื้นที่ทำการเกษตรของเกษตรกร
ตามแนวความคิดการทำเกษตรประณีตของเครือข่ายปราชญ์ชาวบ้านภาคตะวันออกเฉียงเหนือ
ที่เกษตรกรสามารถนำไปใช้ในพื้นที่การเกษตรของตนเอง เพื่อสร้างความหลากหลายทาง
ชีวภาพพัฒนาสู่การทำเกษตรกรรมพึ่งตนเองได้ รวมถึงผู้สนใจทั่วไปสามารถนำไปประยุกต์ใช้
ในพื้นที่ของตน เพื่อสร้างความหลากหลายทางชีวภาพในภาคส่วนอื่นของสังคมไทย

5. เครือข่ายปราชญ์ชาวบ้านภาคตะวันออกเฉียงเหนือ สามารถนำผลการวิจัยไปใช้ในการ
พัฒนาหลักสูตรวิทยากรกระบวนการเพื่อการเปลี่ยนแปลงสู่การพึ่งตนเองและพึ่งพากันเอง
ภาคประชาชน (วปอ.ภาคประชาชน) เพื่อถ่ายทอดสู่เกษตรกรและผู้สนใจที่เข้าร่วมอบรม
เพื่อขยายสมาชิกสู่ 1 ล้านครอบครัวทั่วภาคอีสานในปี พ.ศ.2560 ได้

6. หน่วยงานทั้งในระดับพื้นที่และระดับกระทรวง เช่น องค์การปกครองส่วนท้องถิ่น
(อปท.) กระทรวงเกษตรและสหกรณ์ เป็นต้น สามารถนำเอาผลการวิจัยไปใช้วางแผนพัฒนา
เกษตรกรสู่การพึ่งตนเองทั้งในระดับปฏิบัติการและระดับนโยบาย เพื่อสร้างความหลากหลาย
ทางชีวภาพที่ครอบคลุมพื้นที่ทุกภาคส่วน

7. สถาบันการศึกษา เช่น มหาวิทยาลัยสวนดุสิต เป็นต้น สามารถนำเอาผลการวิจัยไป
ใช้เป็นส่วนหนึ่งในการเรียนรู้ตามหลักสูตรการเรียนการสอน และใช้เครือข่ายปราชญ์ชาวบ้าน
ภาคตะวันออกเฉียงเหนือเป็นแหล่งเรียนรู้ ศึกษาดูงาน เพื่อสร้างประสบการณ์ตรงในด้าน
การประกอบอาชีพ การเรียนรู้หลักปรัชญาเศรษฐกิจพอเพียง เกษตรทฤษฎีใหม่ในสถานการณ์
จริงแก่ผู้เรียนได้อย่างเป็นรูปธรรม